

Minevikufaktid ja minevikuesitused

Küsimus pärimusliku ajaloo allikaspetsiifikast¹

Tiiu Jaago

Teesid: Artiklis käsitletakse nõukogude aja algusperioodi Tartu ajaloole kesken-
duvat mälestuste kogu (TÜR f 141, n 1, III alajaotus: H. Palametsa kogutud mäles-
tused ja meenutused), mis on pärit nõukogude lõpuperiost, 1970.–80. aastatest.
Neid, ajaloo uurimise eesmärgil loodud arhiivitekste analüüsitakse minevikust
jutustamise ehk pärimusliku ajaloo vaatepunktist. Küsimus on, millised faktid
tulevad esile, kui arhiivitekste uurida mitte niivõrd minevikku, kuivõrd sellest
jutustamist (minevikuesitust) esile seades. Mil määral erineb suuline esitus
kirjalikust? Mis osa etendavad intervjuule tugineva arhiiviteksti kujunemisel
intervjuupartnerid? Ilmneb, et teabe erinevus ei lähtu mitte niivõrd esituse suuli-
susest või kirjalikkusest, kuivõrd intervjuerija ja intervjueeritava eesmärkidest.
Jutustaja pakub emotsionaalse seiklusloo, kus tema kui minategelane võitjana
välja tuleb. Ajaloolasest intervjuerija raamib jutustaja argipäeva 1944. aasta
lahingute eelses Tartus täpsemalt nii ajas kui ruumis. Analüüsitulemus suunab
pärimusliku ajaloo uurijat pöörama töös arhiivitekstidega senisest enam tähe-
lepanu inimeste vaheliste suhete kujunemisele ning nende suhete iseloomule
teatud ajalooetappidel (võimuvahetusperiood, sõjaaeg, lahingute eelne olukord,
rahuperiood jms aegadel).

Märksõnad: intervjuu, minevikust jutustamine, pärimuslik ajalugu, Tartu

1990. aastatel folkloristikas kuju võtma hakanud pärimusliku ajaloo uurimises
on märkimisväärselt palju kasutatud kirjalikke arhiivimaterjale, mis ei ole
loodud spetsiaalselt selle uurimissuuna iseärasusi ja huvisid silmas pidades.
Kuigi pärimusliku ajaloo uurimisküsimused (need puudutavad reeglina mi-
nevikutõlgendusi, vt Jaago 2006a) on kohandatavad olemasolevate allikatega,
iseloomustab alliktekste siiski ka nende loomise asjaoludest tingitud spetsiifika.
Sellest tulenevalt on põhjust vaadelda arhiivitekste kui võimalikke pärimusliku
ajaloo allikaid ka selle pilguga, kus rõhk ei asetse mitte niivõrd küsimusele,
millist (kelle) minevikuvaadet need tekstid esindavad, kuivõrd sellele, milliseid
uurimisvõimalusi üks või teine arhiiv pakub. Tõsi, küsimus uurimisallikate
eripärast ei ole mõistagi uurimissuunale – pärimuslik ajalugu – spetsiifiline.

Ühelt poolt on sedalaadi küsimused vältimatult seotud allikakriitikaga, mis on iga uurimisprotsessi üks osa; ja kindlasti kerkivad sedalaadi küsimused esile, kui kõneks on arhiivide kujunemine (vt nt Rüütel 1985; Särg 2000: 278–281; Hiimäe 2002; Kõresaar 2005: 20–27). Teiselt poolt kerkib allikaloomeküsimus 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse folkloristikas üldiselt esile kas oma välitöökogemusi esitades või arhiivirepresentatsioonide ideoloogilisi vm taustu uurides (vt nt Korb 2005: 73–109; Oras 2010; Kalkun 2012). Siinse artikli põhiküsimus on praktilis-metoodiline: milliseid uusi, pärimusliku ajaloo seisukohalt olulisi uurimisküsimusi võib esile kerkida, kui koondada tähelepanu tekstiloome eripärale.

Analüüsi allikmaterjal ja lähtekohad

Analüüsitav lugu on 1980. aastal Tartu ülikooli helitehnikakabinetis salvestatud intervjuu ja sellest tehtud nn algkäsikiri – uurija poolt lindilt mahakirjutatud ja seejärel jutustaja kommenteeritud variant. Algkäsikiri on leitav Tartu Ülikooli Raamatukogust Hillar Palametsa isikuarhiivist (TÜR f 141, n 1, s 80), helisalvestuse sain Hillar Palametsalt 2010. aastal.² Miks on see näide käesoleva artikli eesmärke silmas pidades huvitav? Tavaliselt on analoogilistel puhkudel (suulisest jutustamisest kirjaliku arhiiviteksti loomine) võimalik uurida viimast tasandit – arhiivi antud kirjalikku teksti kui lõpptulemust. Teksti loomisega seotud asjaolud on kontekstilised: neid kas kirjeldatakse või on need aimatavad teaduse üldisi raame, erialaspetsiifikat jms arvesse võttes (vt nt Kõresaar 2005: 20–26; Latvala 2005: 24–41; Palmenfelt 2006; Jaago 2010b: 169–172). Antud juhul ei ole aga tegemist arhiiviteksti ühe tasandiga, vaid võrrelda saab tekstiloome kolme etappi: suulist intervjuud, selle lindilt mahakirjutust ja mahakirjutusele lisatud intervjueeritava-poolseid kommentaare. Kirjaliku versiooni jaoks on Hillar Palamets liigendanud materjali temaatiliselt ja seadnud meenutused kronoloogilisse järjestusse. Samas rõhutab ta käsikirjas olevate kommentaaride tähtsust: need on meenutajate endi parandused ja täiendused, “mis on säilitatud muutmata kujul” (TÜR f 141, n 1, s 80, Saatesõna). Järgneva analüüsi eesmärk on välja selgitada, mil määral erineb neis, omavahel seotud minevikuesitusvormides, informatsioon, hoolimata sellest, et kirjalik esitus pärineb suulisest esitusest. Võib ka küsida, kas uurimise seisukohalt on üldse põhjust erinevaid esitusi sel määral tähtsustada, et saaks rääkida teabe erinevatest aspektidest, kui esitused lähtuvad nagunii samast mineviku-kogemusest.

Üldisemal pinnal on minu eesmärk tundma õppida kõnesolevat kogu kui üht pärimusliku ajaloo uurimiseks sobivat allikat. Seda enam, et erinevalt

1989. aastal alguse saanud Eesti elulugude kogust (EKLA f 350) on teisi mälestustele tuginevaid tekstikogusid kasutatud suhteliselt vähe.³ Olen Hillar Palametsa kõnesolevast isikufondist seni läbi töötanud seitse algkäsikirjade köidet, mis sisaldavad ajavahemikus 1979–1990 salvestatud mälestusi. Intervjuude teemaks on Tartu ülikooli kujunemine 20. sajandil, peamiselt nõukogude aja algusperioodil (1940–1953).⁴ Seda materjali olen kasutanud kolmes ettekandes, kus põhiküsimuseks on olnud inimese ja võimu omavaheliste suhete teema. Ettekannetes olen käsitlenud näiteks selliseid alateemasid nagu *mina-* ja *meie-*kogemus; *mina-*positsiooni muutus nõukogude võimu suhtes kümne aasta jooksul (1979 ja 1989–90); intervjueeritavate ja jututeemade ning tõlgendusfookuste muutus valitud intervjueerimisperioodil. Palametsa kogu on eelmainitud Eesti elulugude koguga võrreldes eriline: need mälestused on jutustatud ajal, mil nõukogude võim veel kehtis ja selline jutustamisaeg raamib suhtumise nõukogude perioodi teisel viisil, kui see nähtub 1990.–2000. aastatel jutustatud elulugudes.

Praktika, kus suuline esitus pannakse arhiivi tarvis kirja, on üsna tavaline. Kuid mis ilmneb, kui suulise intervjuu kaudu loodud teksti analüüsis lähtuda suulise ajaloo ja intervjuuteoreetikute väidetest, et suulise esituse puhul on tegemist mitte lihtsalt teabe, vaid eripärase teabega? Suulise ajaloo üks klassikuid, Alessandro Portelli on näidanud, et loo tõlgendamise aspektist sisaldab suuline esitus informatsiooni, mis kirjapanekus kaotsi läheb. Tema pakutud suulise teksti analüüsis tuleb arvestada kõne rütmi, hääle tugevuse ja kõrguse ning väljendusstiili omavahelisi seoseid (Portelli 2000: 64–66). Ta juhib samas tähelepanu asjaolule, et ükski nimetatud suulise esituse tunnustest ei allu fikseeritud tõlgendusreeglile. Näiteks hääle langus ja aeglustus ei pea viitama öeldu asetamisele rõhulisse positsiooni vms. Pigem tuleb jälgida hääle tugevuse ja rütmi omavahelisi seoseid koos nende muutumisega kogu jutustamise vältel, seda jutustatava loo kontekstis. Suulise esituse analüüs aitab mõista jutustaja suhet sellega, millest ta kõneleb: kuidas see teda mõjutab; mis sellest ei allu jutustaja kontrollile ja vastupidi. Ka võib tulla esile intonatsioon, pause vms, mida ei saa kirjas edasi anda, kuid mis viitavad kõnes siiski jutustaja ja jutustatava loo omavaheliste seoste, väidab Portelli samas. Sotsiaalteaduste raames on intervjuu meetodi arengus 2000. aastatel nähtud liikumist intervjuu tehnika-teemadelt (kuidas intervjuu ette valmistada jms) intervjuuga seotud epistemoloogilistele küsimustele (Gubrium jt 2012: IX–X). Epistemoloogiline ehk teadmisi loov aspekt, millele nad viitavad, tuleneb intervjuu dialoogilisest olemusest. Suulise ajaloo uurijad on käsitlenud seda kui intervjuerija ja intervjueeritava koostööd, mille tulemusena loodud tekst – intervjuu – on kahe autori tekst: küsitleja loob struktuuri, vastaja pakub oma elukogemusest lähtuvad sündmuslood (nt Frisch 1990: xx–xxi; Portelli 1997: 3; Grele 2000:

44–45). Selles mõttes rõhutavad sotsioloogid Jaber F. Gubrium ja James H. Holstein intervjuueerimis-protsessi seotust teadmiste loomisega (mitte pelgalt olemasolevate teadmiste edastamise ja kogumisega), kus intervjuu-analüüsis järgitakse varasema lineaarse mudeli asemel nn struktuurset mudelit (intervjuu seesmine dünaamika, situatsioonitundlikkus, identiteedi ja avalike aruteludega seotud intervjuu-mõtted jms). Ühtlasi rõhutavad nad intervjuu esituslikku loomust – intervjuu sünnib suhtlussituatsioonis, kus intervjuupartnerid on vastastikmõjuseostes (Gubrium & Holstein 2012). Folkloristid on jõudnud järeldusele, et suulise ja kirjaliku esituse erinevus paigutub ennekõike teksti loomisolukorda: “Kirjutades meenutamise keskseteks joonteks on privaatsus, vahetu kommunikatsiooni ja seega ka otsese interaktiivse suunamise puudumine (vrd näiteks intervjuerija küsimused ja tagasiside intervjuueerimisel), võimalus jaotada kirjutamissituatsioon mitmeks etapiks, võimalus teksti toimetada, võimalus valida kirjutamiseks aeg ja koht ning tava kirjutada teksti kujuteldav vastuvõtja (tekstisisene dialoogilisus)” (Pöysä 2009: 44). Nii suulise ajaloo uurimises kui ka sotsiaalteadustes intervjuu meetodi rakendajad ja folkloristid on ühel meelel selles, et suulise ja kirjaliku teksti erinevus tuleneb ennekõike teksti loomise asjaoludest: dialoogi iseloom (vestluspartnerid, tekstisisene ehk kujuteldav dialoogipartner) ja esitusolukorra tegurid (aeg, koht, meenutamise ajendid jms).

Järeldub, et suulise ja kirjaliku esituse eristamine iseenesest ei ole kõikide uurimisküsimuste puhul oluline. Nagu ka alljärgnevast analüüsist nähtub, ei muuda suulise intervjuu ülekandmine kirjalikku teksti kõnesoleva sisu (teemasid, kõneks olevate sündmuste valikut vms). Samuti ei muutu mineviku tõlgendamise raam. Kuid ilmnevad intervjuueeritava ja intervjuerija erinevad eesmärgid, mis suunavad nimelt arutlema teabe spetsiifilisuse üle, millest eelpool juttu oli. See omakorda võimaldab uurijal pärimusliku ajaloo allikatele esitada uute rõhuasetustega küsimusi.

Ajalugu ja jutustus

Miks hakkas ajaloolane Hillar Palamets koguma mälestusi? 1970. aastate lõpul, 1980. aastate alguses kuulus Hillar Palamets Tartu ülikooli ajaloo teemalise monograafia koostajate töörühma, kus tema ülesandeks oli kirjutada ülikooli nõukogude-aegsest perioodist.⁵ Selgus aga, et nõukogude võimu algusaastatest ajaloo uurimise klassikalisi dokumente eriti ei olnud. Kuigi ajaloo uurimises ei olnud mälestused 1970. aastatel allikana kuigi tõsiseltvõetavad, proovis Hillar Palamets asjakohasemate dokumentide vähesuse tõttu mälestustes peituvaid

Hillar Palamets (vasakul) ja Voldemar Kiis, kes Hillar Palametsa intervjuid Tartu ülikooli töötajatega ülikooli helistuudios salvestas. Eduard Saki foto 1984. Allikas: Rahvusarhiiv, Filmiarhiiv: EFA.0-123651.

võimalusi uurimiseks siiski ära kasutada, intervjuerides inimesi, kes olid Tartu akadeemiliste asutustega 1940. aastatel seotud. Uurimistöö tulemusena 1982. aastal avaldatud *Tartu Ülikooli ajaloo* III köite allikaid tutvustavas peatükis on neid intervjusid mainitud, nagu ka raamatutes avaldatud mälestusi, kuid käsitluses otseviiteid neile allikatele ei ole (vt Elango & Palamets 1982: 11; Palamets 1982: 177–178). Pärast ülikooli ajaloo alase koguteose ilmumist jätkas Hillar Palamets intervjuerimist, täiendades nii juba alustatud kogu.

Ma küsisin Hillar Palametsalt, miks ta kasutas just sellist meetodit: suulise intervjuu salvestamist ja seejärel teksti lindilt mahakirjutamist (MK: Tartu, Palamets, 2010). Ilmnes, et tol perioodil mälestuste salvestamist teadustöö hulka ei loetud. Küll aga peeti teadustöökäsitluseks litereerimist. Nii sai Hillar Palamets ühendada kaks asja: ta sai andmeid 1940. aastate Tartu ülikooli töö kohta võimuvahetuste ja sõja olukorras (millest klassikalisi ajaloodokumente, ja isegi ajaleheartikleid nappis) ning ühtlasi sai ta näidata teadustöö aruandes oma tööd – litereerimist.

Hillar Palamets viitab oma tegevuse seotusele varasemate Eesti ajaloolaste, eelkõige Hans Kruusi tööga, samas rahvusvahelisi uurimissuundi, sh suulise ajaloo uurimist ta ei maini (Palamets 1989: 113). Sellegipoolest võib Palametsa töös näha paralleele sellega, mis USA ja Lääne-Euroopa suulise ajaloo uurimises samal ajal toimus. Fookuses olev intervjuu on tehtud perioodil, mil suulise ajaloo uurimist iseloomustab paradigmuuutus. 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate alguses hakati vastukaaluks positivistliku ajaloo uurimise kriitikale (mälestused on ebausaldatavad ajalooallikad) esile tooma mälestustes sisalduvat teavet sotsiaalsete rühmade kogemusest (Thomson 2007: 22). Ronald Grele sõnusi hakkasid suulise ajaloo uurijad 1970. aastate lõpuks üha enam esitama mälestuste spetsiifikaga seotud küsimusi: “Oli selge, et intervjuu ei näita üheselt seda, mis minevikus juhtus; kuid selge oli ka see, et intervjuu annab aimu sellest, kuidas ajalugu mälestustes edasi kestab ja osutab viisidele, kuidas informeeritakse tänapäeva sellest, millisena minevikku nähakse” (Grele 2007: 33). Nii Grele kui ka Thomson näitavad, et suulise ajaloo uurimine lähenes üha enam tekstiuurimisele: ei saadud piirduda vaid ajaloofaktide väljaselgitamisega, vaid intervjuud tuli analüüsida kui teatud kontekstis loodud teksti. Siit edasi lähenes suulise ajaloo uurimine nii jutu- kui ka mälu-uurimisele, mis kulmineerus 1990. aastate interdistsiplinaarses uurimissituatsioonis. Folkloristikus jutu-uurimises võib samal perioodil näha huvi faktikeskse tõsielu jutustamise uurimise vastu, nt Richard Dorsoni rahva ajaloo (*folk history*) alastes töödes, folkloristide suurenevas huvis elu-lugude ja suulise ajaloo vastu (vt nt Titon 1980). Olgu lisatud, et samal ajal hakkas folkloristikas süvenema ka kontekstikeskne uurimine (vt Ben-Amos 2009 [1971]), mis suunas folkloriste omakorda enam jälgima muu hulgas ka ajaloo uurimusi. Rahvaluule ja ajaloo omavaheliste seoste kujunemise Lääne-Euroopa teadusruumis periodiseerib Peter Burke kolme etappi, kus kõnesolev periood jääb lõpetama keskmist, nn kahtluste ajajärku (*the Age of Suspicion*). Seda perioodi iseloomustab rahvaluuleteaduse ja ajalooteaduste paralleelne, eraldiseisev areng, mis sai alguse 1920. aastatel seoses teadusvaldkondade ja nendega tegelevate institutsioonide iseseisvumisega. 1980. aastatel algab uus periood, mida Burke nimetab vastastikuse lähenemise ajajärguks (*the Age of Rapprochement*) (Burke 2004: 135–136). Palamets alustas seega mälestuste kogumist teaduse paradigma muutuste ajajärgul: ühelt poolt objektiivsust eeldav faktide kogumise tarve, teisalt uute lähenemisviiside otsing. Palamets on selle ka sõnastanud: kui ta 1970. aastate lõpus, 1980. aastate alguses mälestuste kogumisega alustas, siis mälestusi ei soositud ei nõukogude ühiskonnas üldiselt ega ka teaduses. Seevastu 1980. aastate lõpus oli mälestuste väärtustamine avalikkuses nähtav, millega kaasnes ka nende väärtustamine ajalooallikana (Palamets 1989: 113). See kajastub tõepoolest ka uurimustes. Näiteks 1984. aastast pärineb

Tiit Rosenbergi juhendatud üliõpilase Terje Schmidti ülikooli lõputöö, milles tuuakse taas vaatevälja 1920.–30. aastatel kogutud mälestuste osa ajalooallikana (Schmidt 1984). Järgmisel aastal ilmus Jüri Kivimäe ja Tiit Rosenbergi artikkel Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest mälestuste kogumisel (Kivimäe & Rosenberg 1985). Ajaloodokumentidest ja rahvapärимusest saadud teabe põimimist koha-uurimisse võib sel perioodil leida ka populaarteaduslikus kirjanduses (nt ühe piirkonna asustusajaloo ja kultuskohtadega seoses Tarvel 1983: 65–66, 141–148, 207–215).

Hillar Palamets on oma tööpraktikast tulenevat lähenemisviisi pikemalt selgitanud 1989. aastal avaldatud artiklis (Palamets 1989). On kaks seisukohta, milles Palametsa vaated ühtivad varasemate Eesti ajaloolaste seisukohtadega (mis on tuttavad ka rahvusvaheliselt). Ta asetab mälestused ajaloo uurimise allikana sinna, kus ajalooallikates on lünk – seega on mälestused uuritavad siis, kui muid allikaid ei ole. Teine seisukoht puudutab 'tõde' – need on väited stiilis, et mälestused eksivad tõe vastu, mälestused ei ole tõesed. Tõest arusaamine (mis on tõde) ongi üks suuremaid lahknevusi ajaloo-uurijate ja jutu-uurijate töödes. 'Tõde' seostub küsimusega, mida peetakse faktiks: ajaloolasele on see sündmus ja sündmuste käik, jutu-uurija silmis inimeste kogemuste ja teadmiste tõlgendamine. Ajaloosündmused ja jutusündmused ei pruugi kattuda, nagu on näidanud ajaloost jutustamise uurimine (vt nt Salmi-Niklander 2009: 22–23; Jaago 2010a: 183–190). Samas toob Palamets esile kaks tahku, mida varasemad Eesti ajaloolased ei olnud maininud. Esmalt: mälestused võimaldavad klassikalistest (bürokraatia loodud) dokumentidest enam uurida protsessi ja ei keskendu üksnes lõpptulemusele. Mälestustes on kõhklusi, alternatiivide otsimisi jms – see tähendab, sealt on nähtav teekond, kuidas lõpptulemuseni jõuti. Teiseks näitab ta, et mälestustes on inimese koht ajaloos nähtavam kui bürokraatia loodud dokumentides (Palamets 1989: 113–114). Seega viib Palametsa töö tõdemuseni, et mälestused ei ole pelgalt "ajaloo valgete laikude" täitmise kohad, vaid on nimelt ka eripärane iseseisev allikmaterjal. Etteruttavalt olgu öeldud, et kuigi Palamets oma uurimustes neid aspekte välja ei too, tulevad just need, nagu allpool näitan, suulise ja kirjaliku esituse võrdlusest esile. Pikemalt kirjeldab Palamets intervjuerimise, lindilt mahakirjutamise ja tulemuse kontrollimise viise. Hetkel on sellest olulisim: intervjuu lindilt mahakirjutamisel tuleb säilitada intervjueritava kõnepruuk, ent täpne stenogramm ei ole mõistlik: kirjalikku teksti saab tihendada, vältida kordamisi ja parasütsõnu vms, korrastada kõnesolevad teemad kronoloogiliselt. See tähendab teksti toimetamist vastavalt uurija huvidele. Toimetamisest tuleneb aga nõue lasta meenutajal kirjalik tekst üle vaadata, kontrollida, täiendada ja vajadusel parandada ning seejärel tagastada allkirjastatult uurijale (Palamets

1989: 116). Nii tekibki kolm versiooni: suulise intervjuu helisalvestus, selle lindilt mahakirjutus ning käsikirja täiendatud variant.

Intervjuu

Kõnesolev intervjuu (TÜR f 141, n 1, s 80, 4. intervjuu) on salvestatud eesmärgiga uurida täpsemalt seda, mis toimus Tartus Teise maailmasõja ajal, ja kuidas pärast rinde üleminekut 1944. aasta augustis-septembris hakati sügisel taastama tööd ülikoolis. Analüüsitava lõik on intervjuu kolmest episoodist üks (kestusega ligi viis minutit), milles keskendutakse Saksa okupatsiooni viimastele päevadele Tartus. Ajaloolasest intervjuueerija huvi seostus ühelt poolt nii ülikooli kui ka Tartus olevate muuseumide ja arhiivide varade evakueerimisega – need viidi lahingute eest Tartust Eesti maakondadesse –, teiselt poolt huvitus ta üldisest olukorrast Tartu linnas Saksa okupatsiooni viimastel päevadel.

Intervjuueeritav töötas sõja ajal Eesti Rahva Muuseumis ja oli seotud 1944. aastal muuseumi varade evakueerimisega Tartust Lääne-Eestisse. Salvestatud lugu algab hetkest, mil ta Tartusse tagasi jõudis. See on Saksa okupatsiooni ajal, 22. augustil, päev enne Tartu lahingute algust, pärast mida taastati Tartus nõukogude võim.

Intervjuueeritav väljendab ennekõike muret pere pärast: ta naine ja kaks last olid Tartust lahingute eest maale sõitnud, kuid tema ei saanud Tartust lahkuda, sest mehi linnast välja ei lubatud. Rinne oli Tartule lähedale jõudnud, mistõttu kõik mehed saadeti kaitsekraave kaevama. Siinkohal teeb intervjuueeritav vahelepõike, minnes ajas natuke tagasi. Et maal ringi liikuda, oli vaja töökohalt eriluba, mida ülemus talle aga ei andnud. Võimalus minna Tartust Lääne-Eestisse tekkis seoses muuseumivarade evakueerimisega. Ta väidab, et tal oli tõesti siis plaan “kaduda”, ent enne teeale asumist pidi ta andma oma dokumendid töökohal ära, mis tagas selle, et ta pöördub Tartusse tagasi. Ja kui ta nüüd tagasi oli, siis ta Tartus oma peret enam eest ei leidnud. Tartu tänavail liikudes sattus ta Saksa patrulli kätte ja veetis päeva kaitsekraave kaevates. Intervjuu lõpus kirjeldab ta, kuidas tal järgmisel päeval siiski õnnestus hiilida raudteejaama ja vagunis naiste varjus maale sõita ning oma pere üles leida.

Kui võrrelda kirjalikku teksti selle aluseks oleva intervjuuga, ilmneb kummagi osapoole huvikese. Intervjuueeritav esitab seiklusi ja head õnne täis loo, mille sündmuste ja episoodide valiku põhjustab mure oma pere pärast. Hillar Palamets küsib ja täpsustab ajaloolasfakte: sellest joonistub välja loo “geograafia”, ajaraam ja sündmustes osalejate ajalooline roll.

Toon näite sellest, kuidas intervjuerija pidevalt küsib ja täpsustab. Selles episoodis selgitab jutustaja, et teda peeti tänaval kinni, võeti dokumendid ära ja viidi “kraave kaevama” – kuhu siis?

Palamets: Tartust lõuna poole, Lemmatsi kanti?⁶

Intervjueritav: *Jah! Soinastesse.*

P: Soinastesse? Tähendab, kust rinne oli tulemas? Kaitsekraave...

I: *Kaitsekraave, jah. Ja enne viidi meid siis koonduslaagrist läbi...*

P: Kuskohas see oli?

I: *Noo, see oli siin, raudtee ääres...*

P: Kuperjanovi kasarmutes...

I: *Kuperjanovi kasarmutes, jah [---]*

P: Tähendab, koonduslaager oli veel olemas?

I: *Oli olemas... jah, neid pandi ka veel juurde ja siis saadeti meid siis sinna, ja...*

P: Aa kes need olid: eesti politsei või saksa?

Kirjalikus versioonis on need intervjuerija küsimused ja lisandused sujuvalt teksti sulatatud. Näiteks selle episoodi leiame käsikirjalises tekstis lausest:

Nende saatesõnadega hakkasin valve all astuma endiste Kuperjanovi kasarmute poole, kus nüüd asus koonduslaager ja jagati minutaolistele kinnipeetutele labidaid. Seal edasi viis teekond Soinastesse.

Salvestustest kuulub, et intervjuerija katkestab mälestuste esitust pidevalt täpsustavate vahelepõigetega. Samas aga ei lase intervjueritav end sellest palju häirida. Vastused küsimustele on hääle intensiivsuse ja esituse tempo poolest esituse tagaplaanilised osad: öeldud kiiresti, lauset pooleli jättes, liikudes taas loo etendamise juurde. Näiteks:

[Palamets katkestab]: *Aa kes need olid: eesti politsei või saksa?*

[Intervjueritav vastab]: Saksa. Sakslane võttiski mind vähemalt kinni tänaval ja ütles, et... [T. J. jutustaja liigub taas esituse juurde, kommenteerides situatsiooni ja seejärel imiteerides tegelase kõnet] [---] *noh, ma saksa keelt oskan korralikult, ... ütleb niiviisi, et “Noo-oh noor mees, võime kraavi kaevata küll” ja-ja- ma ütlesin, et aga “mul on teine ülesanne, näed, siin on paber”, et “ma olen evakueerija”. “Eh-ei, meil on palju tähtsamaid asju!” Ja andis mind ühe poisikese valve alla. [Jutus-
tajal tuleb midagi veel meelde ja teeb vahelepõike:] *Ah-soo, ütles, jaa, et Brieftasche. Ma ütlesin, “Brieftasche küll, aga mul on seal raha sees.” Siis ta sai vihaseks ja ütles: “Mis Te arvate, et ma Teie raha tahan!” Ja**

võttis mu käest ikka selle Brieftasche ära ja andis selle poisikese kätte ja nüüd siis see poisike, see poisike viis mind sinna...

[Palamets katkestab]: *Tähendab, et dokumendid oleksid nende käes...*

[Intervjueeritav kinnitab]: ja-jah, jaa, just niiviisi jah --- [T. J. intervjueeritav jätkab jutustust, alustades tegelaskõne ja tegelase kirjeldusega]. *Ja siis ütleb sellele veel... Sellel püssipära jooksis peaaegu mööda maad...*

[Palamets katkestab taas]: *Kas see oli eesti poisikene?*

[Intervjueeritav kinnitab]: ---eestlane, jah! 16-aastane, mis ta võis olla--- [intervjueeritav jätkab tegelaskõnega] *Ja ütleb talle: "Wenn er fliehen will, dann schießen sie!"*

Kirjalikus versioonis on sama episood esitatud järgmiselt:

22. augustil 1944 pidas mind tänaval kinni saksa välisandarm ja sõnas: "Noh, noor mees, võime kraavi kaevata küll!" Seletasin talle, et tegelen varade evakueerimisega ja näitasin oma paberidki ette, kuid see ei aidanud. "Ei," ütles ta: "Nüüd meil on palju tähtsaid asju teha!" Korjas jälle ära mu Brieftasche koos dokumentidega ja ulatas selle teda saatvale eestlasest poisikesele, kel püssipära lohises peaaegu, et vastu maad. "Kui põgeneda proovib, laske maha!"

Kolmas tasand suulise intervjuu ja selle kirjaliku versiooni kõrval on intervjueeritava kommentaarid kirjutatud tekstil. Kui tekst oli helilindilt maha kirjutatud, palus Hillar Palamets intervjueeritaval tekst üle vaadata, parandused teha ja allkirjastada (Palamets 1989: 116). Siinne intervjueeritav ei muutnud olemasolevat käsikirja kuigi palju: eelvaadeldud tekstilõigu kohta on juurdekirjutusi viis. Kuid need vähesed kommentaarid suurendavad inimeste osa sündmustes: oma pere käekäiguga seotud lisandused episoodi alguses ja lõpus; kolleegide jt tegelaste öeldu, sakslasest valvuri lugu. Need lisandused seostuvad osalt suulise esituse taastamisega. Näiteks dialoog ülemusega, kus ta palus luba, et ta saaks linnast lahkuda. Suulises intervjuus on see episood esitatud värvika ja emotsionaalse dialoogina. Käsikirjas on emotsioonid eemaldatud – dialoogist on välja võetud teave linnast lahkumiseks vajaliku loa küsimise kohta: "Palusin küll [nimi] paberit, mis võimaldaks mul maal ringi sõita, kuid seda paberit ma ei saanud." Käsikirja täiendatud versiooni lisab jutustaja siinkohal siiski ülemuse ühe lause: "[nimi] ütles selle peale: "Minema panna ja mind siia üksi jätta," taastades nii osaltki need meeled ja suhted, mis teda kõnesolevaga seoses valdasid. Ka taastab intervjueeritav saksakeelse lause dialoogist Saksa patrulliga, mis käsikirjas leidub eestikeelse tõlkena: "Kui põgeneda proovib, laske maha!" – "Wenn er fliehen will, dann schiessen sie!"

Mõned täiendused on sellised, mis suulises intervjuus kõneks ei olnud. Näiteks sakslasest valvuri lugu, mida ta ilmselt kuulis kaitsekraavide kaevamisel selle valvuriga juttu ajades: “Mehe perekond oli ameeriklaste pommide all surma saanud, poeg rindel langenud.” Kaks lisamärkust puudutavad ta perekonda: loo alguses täpsustus, et ta ei teadnud, kuhu pere Tartust läinud oli; loo lõpus selgitus, kust ta oma pere leidis. Perega seotud lisandused veenavad mind selles, et jutustaja seisukohalt puudutas käsitletav episood ennekõike muret oma pere pärast, kuigi intervjuerimise eesmärk oli meenutustes taastada olukord Tartu Saksa okupatsiooni viimastel päevadel.

Kui võrrelda suulist esitust ja kirjalikku teksti, tuleb esile, et ajaloolane rekonstrueerib 22. augusti päeva aastast 1944 (mis olukord Tartus sel ajal valitses, arvestades Teise maailmasõja kulgu). Jutustaja aga meenutab ja taastab situatsiooni, kuhu tema sel ajal sattus. Kui ajaloolase tähelepanukeskmes on tegevusaeg ja -koht (kuhu täpselt kaitsekraave kaevati, mis tänavatel liikus patrull, kus oli koonduslaager), aga ka tegelasrollide täpsustamine (kas patrullijad oli eesti või saksa päritolu), siis jutustaja keskendub oma probleemile (kuidas leida üles pere; kuidas saada linnast välja). Ühtlasi kirjeldab ta seda, millised inimlikud kontaktid tal selle juures tekkisid (töökaaslased, kes takistasid teda Tartust lahkumast; tänavalt kinnipeetud saatusekaaslased; Hitleri-vaenulik valvur kaitsekraavi kaevamisel jne). On tähelepanuväärne, et jutustaja suurendab seda aspekti, täiendades käsikirjalist versiooni. Intervjuu käigus täpsustab küsija sündmustega seotud fakte, jutustaja loob samal ajal aga minevikusituatsiooni, kasutades jutustamistehnikaid (nt situatsioonide etendamine loo tegelaste dialoogina, lisab seikluslikkust).

Võib nõustuda Hillar Palametsa väidetega, et mälestused esitavad rohkem andmeid inimese ja protsessi kohta. Kõnesolevas intervjuus on ühelt poolt ajaloolised faktid Tartu haridus- ja muuseumiasutuste evakueerimisest Tartust Lääne-Eestisse ja andmeid Saksa okupatsiooni tegevusest viimastel võimupäevadel Tartus. Teiselt poolt on intervjuus lugu, esitatuna evakueerija tunnete, probleemide, otsuste kaudu. Jutustamisel lisandub hulk informatsiooni tollaste tartlaste – konkreetsete isikute kohta, kelle kohta otseselt midagi ei küsitud. Intervjuu helisalvestuses on nauditav loo jutustamise tõttu: see on üles ehitatud seiklusele, kus loo minategelane tuleb probleemidest võitjana välja. Tegelaste kõnet imiteerides toob ta omaaegset olukorda kujutavad stseenid tänapäeva – ta etendab need. Ajaloolase toimetatud kirjalik versioon raamib personaalse loo ajaloosündmustega – nii on võimalik paremini aru saada, kus ja kuidas tegevus toimus. Intervjuudes “kohtub” küsitlus ja loo jutustamine. Intervjuul põhinevat kirjalikku teksti (s.o raamatukogus olevat algkäsikirja) võib nüüd võtta kui omaette uut žanrit, kus jutustamine ja küsitlus on põimunud üheks minevikuvaateks.

Järeldusi

Näiteteksti analüüsist jõudsin järeldusele, et tegemist on kolme omavahel seotud, ent siiski erineva tekstiga. Igaüks neist avab kõnesoleva aja kohta uusi tahke. Selle tagab teksti loomises osalejate panus: kas esile tuues üldisi aja- ja tegevusraame või rõhutades rohkem emotsionaalseid isiklikke aspekte. Hillar Palametsa meetodika võimaldab jälgida tekstiloomeprotsessi ja selle erinevaid tahke. Öeldu viitab ühtlasi Palametsa kogu eripärale võrreldes teiste kirjalikke mälestusi sisaldavate kogudega (1920.–30. aastate välitöödele ning sündmustes osalenute kaastöödele tuginevad kogud Eesti Kultuuriloolises Arhiivis; 1980. aastate lõpust alguse saanud Eesti elulugude kogu samas arhiivis; temaatilised kirjalikud kaastööd Eesti Rahva Muuseumi kirjasaatjate vastuste arhiivis). Väikese materjalihulga (nagu käesoleval juhul üks episood) süva-vaatlus annab pidepunkte, mida edaspidises uurimises jälgida või mis laadi uurimisküsimusi võiks esitada. Eelnev analüüs juhtis mu tähelepanu inimeste omavaheliste suhete teema olulisusele, kui meenutatakse ajaloosündmusi. Tõsi, olen seda mälestusi või elulugusid uurides tajunud varemgi, ent siinses käsitluses (kus mul oli võimalik kasutada samalaadseid andmeid tekstiloomeri etappide kohta) kerkis see ala uurimiskeskmesse. Ilmselgelt võimendas seda intervjuu analüüs, milles lähtusin Alessandro Portelli tähelepanekutest suulise minevikuesituse spetsiifika kohta.

Analüüsitud episoodis oli ajaloolase pilk suunatud enam pöördeliste aegade sündmuste käigule. Jutustajal hajusid ajaloosündmused (mis mõneti “luuaksegi” ju tagasivaatavalt) argielu sujuvasse voolu. Eeltoodud näites on sündmuste käivitajana fookuses ühelt poolt rinde lähenemine Tartule ja võimuvahetus Eestis, teiselt poolt inimeste vaheliste suhete teema isikliku käekäigu kujunemises. Sellist reaalse olukorra kahesust (ajaloo pöördeline moment ühelt poolt ja minevikust olevikku sujuv argielu teiselt poolt) ei ole ühes ja samas tekstis sugugi kerge esitada. Ühe õnnestunud näite sellise olukorra sõnastamisest pakub Gustav Suits, kes avab 1940. aasta sügisel uue võimuga kaasnenud muutuste teema Moskva ajale ülemineku kujundi kaudu: “Pole ideoloogilise tegevuse ala, kus pöörettegeva proletariaadi võidukas diktatuur mitte kaasa poleks toonud maailmavaateliste tähiste vahetamist. [---] Aga hõlpsam oli kellaosuteid lükata Moskva ajale kui meie “läänlasteks” kasvatatud üliõpilastel Moskva kirjandusteoreetilise horisondi vaateid omandada” (Suits 1940: 1116). Ajaloos murranguliste perioodide poliitilisuse ja samal ajal inimeste käitumise argielulisuse vastuolu on köitnud eluloo-jutustajate tähelepanu. Näiteks, üht intervjuud tehes märkasin, et jutustaja kõhkles 1950. aastatest kõneldes: kas teda poliitilistel põhjustel valesti ei mõisteta. Julgustasin teda sel teemal edasi arutlema, ja ta selgitas: inimesed ei pruukinud valida võimuvahetuse

ajajärkudel poliitilisi pooli. Nende tegevus asetus poliitilistesse raamidesse osalt juhuslikult, osalt teistel põhjustel:

Elu on elu ja inimene on inimene. Inimeste vahelised suhted on midagi muud kui poliitika. Mulle tundub, et poliitikutel – see käib eelmiste ja praeguste poliitikute kohta ka –, et neil on kalduvus normaalseid inimlikke suhteid üle politiseerida. Nemad tahaks ilmselt, et inimesed määratleksid end rohkem poliitiliselt. Aga tegelikus elus inimene ei pea seda nii tähtsaks. Sõjaaegadel ja pöördelistel aegadel hakkab see mingisugust rolli mängima küll, aga ma ütleksin sedasi, et niisugused normaalsed suhted – sõbrasuhted – neid poliitika ei riku. (MK: Rapla, Pärt, 2009).

Eelöeldu toob rõhuliselt esile ajaloost jutustamise argielulise ja inimsuhteid iseloomustava poole. Ühitades seda artikli põhiosas esitatud tähelepanekutega võibki näha pärimusliku ajaloo ala, mis suunab uurija uute küsimuste juurde. Tekstis on need andmed loomuldasa olemas, kuid need ei ole olnud uurimisfookuses. Et öeldut paremini selgitada, võib võrrelda mälestuste uurimise rõhuasetusi nt ajaloolaste ja folkloristide töödes. Eesti lähiajaloo tänapäevases uurimises on mälestuste kasutamisel lähtunud allikate kompleksssuse ideest. Sellega seoses tuuakse esile erinevat laadi allikmaterjalide vastuolulisus, mille üle tekib arutelusid nii uurijate kui ka mäletajate ringis.⁷ Mälestusi oma uurimustes kasutanud Aigi Rahi-Tamm kinnitab: “Dialog suulise ajaloo ja arhiividokumentide vahel võib olla komplitseeritum kui see esmapilgul tundub, kuid see ei tohiks tähendada värava avamist lihtsustatud käsitlustele ega viia erinevate mäletamis- või tõlgendamisviiside eiramiseni või allikate valikulise kasutamiseni” (Rahi-Tamm 2009: 109).⁸ Folkloristlikus tõsielulugude uurimises võidakse samuti kasutada erinevat tüüpi tõsielu-dokumente komplekselt (vt nt sõjajärgse Tartu kuulujuttude, mälestuste, omaaegse ajakirjanduse ja võimudokumentide kooskäsitlemist Kalmre 2007: 51–68). Kuid siin on võimalik nihutada tähelepanu ajaloosündmuselt inimsuhetele, mis võtavad neis ajaloolistes situatsioonides teatud kuju ja väljenduvad folkloorsetes tekstides (sh kuulujuttudes). Pärimusliku ajaloo seisukohalt võiks pöörata rohkem tähelepanu sellele, kuidas (uued) tingimused inimesi käituma panevad ja kuidas see omakorda kogukonna siseelu mõjutab. Selle kaudu hajub küll huvi konkreetse ajaloosündmuse vastu, ent see annab ruumi arutelule inimeste käitumismudelite üle teatud aegadel. Seega võib väita, et pärimusliku ajaloo seisukohalt tasub mälestustest ideoloogiliste vaadete ja poliitiliste sündmuste asemel (ehk: kuidas inimesed elasid läbi pöördelised ajad) enam juurelda selle üle, mida jutustajad inimsuhetest esile toovad, kuidas nemad näevad asjaolude kujunemist, seda just kogukonnasiseses suhtlemises, kus üldisemad raamid (sh võim) on taustategurid.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on seotud institutsionaalse uurimisteeduga “Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused” (IUT2-43) ja Kultuuriteooria Tippkeskuse tööga, mida toetab Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu.
- ² Hillar Palametsa tehtud intervjuu helisalvestusi on Tartu Ülikooli Raamatukogus 14, siinkäsitletav nende hulgas ei ole. Selle intervjuusalvestuse digikoopia asub Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas (MK: Tartu, Palamets, 2010), originaal Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA, ML 27). Salvestuste tehnilise poolega tegelesid helitehnikakabineti töötajad Voldemar Kiis ja Elfriide Kiis (Palamets 1989: 116; TÜR f 141, n 1m s 84: 11; MK: Tartu, Kiis, 2010).
- ³ Kui näiteks vaadata vaid Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi kogusid, siis Eesti elulugude kogu (EKLA f 350) on uuritud nii kirjandusteaduslikust, folklooristikust, etnoloogilisest, ajaloolisest kui ka sotsioloogilisest vaatepunktist, seda nii üksikutes kui ka kogumikku koondatud artiklites ja monograafiates (vt nt Kirss & Köresaar & Lauristin 2004; Köresaar 2005; 2011). 1920.–30. aastatel loodud mälestustele tuginevaid kogusid (1905. aasta Seltsi kogu EKLA f 172, Ajaloolise traditsiooni kogu EKLA f 199 ja 200) on kasutanud mõned uurijad kas ajaloo-uurimise või rahvaluuleteaduslikust aspektist (nt Schmidt 1984; Jaanson 2005; Jaago 2006b; 2010b; 2011).
- ⁴ Säilikud Hillar Palametsa isikufondist (TÜR f 141, n 1), millega olen seni tegeleenud:

Säiliku nr ja pealkiri, intervjuude (vm tekstiloome) aeg	Intervjuude/ meenutuste arv	Lk arv säilikus
(säilik 79) Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist ja Tartust 1940. aastatel, 1979–1981	6	71
(s 80) Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist 1940. aastatel, 1979–1982	17	~200 (nummerdamata)
(s 81) Sõjakeerises. Tartu Riikliku Ülikooli kollektiivi liikmete mälestusi Suure Isamaasõja rinnetelt ja nõukogude tagalas	22	265
(s 82) Murranguline veerandsajand. Kogumik mälestusi Tartust ja siinsest ülikoolist kahekümnenda sajandi teisel veerandil, 1987	19	231
(s 83) Õppimas ja õpetamas. Mälestusi ning materjale õpingutest ja üliõpilaselust Tartu Ülikoolis peamiselt sõjajärgsetel aastatel, 1979–1988	12	147
(s 84) Usinuses ja kasinuses. Mälestusi ja materjale üliõpilasolmest (1944–1955), 1982–1988	11	135
(s 85) Ajaloolased meenutavad, 1989–1990	12	195

Eeltoodud säilikutest – Tartu Riikliku Ülikooli NSVL ajaloo kateedris koostatud algkäsikirjade köidetest – s 79–81 on tekstid osalt käsikirjalised, osalt masin kirjas; järgnevates köidetes on tekstid masin kirjas.

- ⁵ 1970. aastate lõpus koostatud Tartu Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonna uurimistöo viie aasta perspektiivplaani nähtub, et üks teemadest seostub Tartu ülikooli ajaloo uurimisega, millega tegeldakse ajavahemikus 1978–1982 (EAA.5311.6.101: 10). Teematajtateks on selles dokumendis märgitud autorite kollektiiv, keda juhib Karl Siilivask. Teematutvustuses rõhutatakse “meie maa” ühe vanima kõrgkooli rolli teaduse ja kultuuri ajaloos 350. aasta vältel. Teema on kinnitanud dekaan Allan Liim 12. oktoobril 1979. aastal. Samas on ka viide Tartu ülikooli ajaloo alase teose publitseerimiskava kohta – see on viide kolmeköitelisele *Tartu Ülikooli ajaloole*. (EAA.5311.6.101: 10; 20.)
- ⁶ Siin ja edaspidi esiletõstetud autorilt sooviga suunata tähelepanu kõnesolevale aspektile.
- ⁷ Vt nt Aigi Rahi-Tamme kirjeldusi vastuoludest, mis tekivad erinevate allikatüüpide kasutamisest: Jaago & Kõresaar & Rahi-Tamm 2006; Rahi-Tamm 2009: 107–109.
- ⁸ Autobiograafiliste tekstide ja võimu loodud isikut puudutavate dokumentide kompleksse käsitlemise näiteks ajaloo uurimises on Aigi Rahi-Tamme artikkel Teises maailmasõjas osalenud mehe loost. Ta viitab meetodile, kus ühe autobiograafilise loo paigutamine teiste lugude konteksti võimaldab arutleda inimese individuaalsete valikuvõimaluste üle piiratud valikuvabadusega olukorras, nagu seda okupeeritud Eesti Teise maailmasõja ajal oli; samas, asetades elulugu sama jutustaja isikutoimiku konteksti, on võimalik arutleda allikakriitiliste aspektide üle (Rahi-Tamm 2011: 236). Ilmneb, et uurijale enam küsimusi tekitavaks alaks on nn vaikimine: kuidas tõlgendada neid fakte, mida omaaegsed võimu loodud dokumendid isikutoimikus sisaldavad, kuid millest jutustaja oma eluloos ei räägi. Jutustajat intervjuerides märkab uurija, et intervjueritav keskendub positiivsetele aspektidele, mis kokkuvõttes suunab uurija arutlema keerulistesse olukordadesse sattunud inimese ellujäämisstrateegiate üle (samas: 255).

Arhiiviallikad

EAA.5311.6.101. Rahvusarhiiv, Ajalooarhiiv, Tartu Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonna dekanaat. Teadusliku uurimistöö perspektiivplaanid 1980–1990.

ERA, ML. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiivi magnetlintide kogu.

MK: Rapla, Pärt, 2009. Suulise eluloo-intervjuu salvestus Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.

MK: Tartu, Kiis, 2010. Tiiu Jaago intervjuu Elfriide Kiisiga teemal Tartu ülikooli helistudio töö 1960.–70. aastatel. Intervjuusalvestus Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.

MK: Tartu, Palamets, 2010. Aruanne kohtumisest Hillar Palametsaga. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas. Samas on kättesaadav ka analüüsitud helifail: ML-0027.

TÜR f 141, n 1, s 80. Hillar Palametsa isikuarhiiv. Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist 1940. aastatel. Algkäsikirjad, Tartu 1982.

Kirjandus

Ben-Amos, Dan 2009 [1971]. Folkloori defineerimine konteksti kaudu. Ben-Amos, Dan. *Kommunikatsioon ja folkloor*. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 9–26 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator9/> – 3. veebruar 2014).

Burke, Peter 2004. History and Folklore: A Historiographical Survey. *Folklore* 115 (2), lk 133–139 (doi: 10.1080/0015587042000231237).

Elango, Õie & Palamets, Hillar 1982. Allikad. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost). *Tartu Ülikooli ajalugu* III. Tallinn: Eesti Raamat, lk 7–11.

Frisch, Michael 1990. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. New York: State University of New York Press.

Grele, Ronald J. 2000. Movement without aim. Methodological and teoretical problems in oral history. Perks, Robert & Thomson, Alistar (toim). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, lk 38–52.

Grele, Ronald J. 2007. Stages in the evolution of oral history. *BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen, Sonderheft: Kritische Erfahrungsgeschichte und grenzüberschreitende Zusammenarbeit: The Networks of Oral History*, lk 30–35.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 2012. Narrative practice and the transformation of interview subjectivity. Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. & Marvasti,

Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim) 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore. Washington: Sage, lk 27–43 (doi: 10.4135/9781452218403.n3).

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. & Marvasti, Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim) 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.

Hiiemäe, Mall (koost ja toim) 2002. *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Jaago, Tiiu 2006a. Pärimusliku ajaloo uurimine. Jaago, Tiiu (koost). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 3. veebruar 2014).

Jaago, Tiiu 2006b. “Maha lastud kui revolutsionäär”. 1905. aasta sündmuste ohver lugude tegelasena. Västriku, Ergo-Hart (koost). *Paar sammukest XXII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 87–126.

Jaago, Tiiu 2010a. Sündmus – mis-juhtus-küsimus tõsielulugudes. Grišakova, Marina (toim). *Jutustamise teooriad ja praktikad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 183–204.

Jaago, Tiiu 2010b. Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. *Methis 5/6. Studia Humaniora Estonica*. Käosaar-Kurvet, Leena (koost ja toim). *Omaelulookirjutus Eesti kultuuriloos*, lk 159–175 (doi: 10.7592/methis.v4i5-6.526).

Jaago, Tiiu 2011. Family Lore in the Meeting Space of the Individual and the Collective, the Private and the Public. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis* 19, lk 51–65.

Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi 2006. Oral History and Life Stories Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *Elore* 13 (1), lk 1–15 (http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html – 3. veebruar 2014).

Jaanson, Kaido 2005. Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri õhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku. *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 4, lk 35–51 (http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/JaansonKaido_Mis_juhtus_TUNA2005_4.pdf – 3. veebruar 2014).

Kalkun, Andreas 2012. Kellele kuulub seto pärimus? Samuel Sommeri rahvaluulekoogu loost ja retseptioonist. Sarv, Mari (toim). *Regilaulu müüdid ja ideoloogiad*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 181–253.

Kalmre, Eda 2007. *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus*. Pärimuslooline uurimus kanibalistlikest kuulujuttudest. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Kirss, Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim) 2004. *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press.

Kivimäe, Jüri & Rosenberg, Tiit 1985. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941). *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 16: Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 134–143.

Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte*. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiad. Kollektiivse mälu ja autobiograafilise minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Eesti Rahva Muuseumi sari 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Kõresaar, Ene (toim) 2011. *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam & New York: Rodopi.

Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Summary in English: A Glimpse into the Past: A Folkloristic Investigation into Oral History of the Family. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Oras, Janika 2010. Motivations of Volunteer Archive Correspondents: Three Women from Estonia. *Ethnologia Fennica* 27, Ideas and Ideologies, lk 22–36.

Palamets, Hillar 1982. Tartu Riiklik Ülikool Suure Isamaasõja viimasel aastal. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost). *Tartu Ülikooli ajalugu* III. Tallinn: Eesti Raamat, lk 178–187.

Palamets, Hillar 1989. Mälestused helilindil Tartu Ülikooli ajaloo allikana. *Tartu Riikliku Ülikooli toimetised* 851. *Allikaõpetuslikke uurimusi. Eesti ajaloo küsimusi* XI. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus, lk 113–124.

Palmenfelt, Ulf 2006. The Dark Shadow on the Un-mentioned Event. Collapsing Tale-worlds and Narrative Reparation. Kaivola-Bregenjøj, Annikki & Klein, Barbo & Palmenfelt, Ulf (toim). *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. *Studia Fennica: Folkloristica* 16. Helsingi: Finnish Literature Society, lk 101–116.

Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: University of Wisconsin Press.

Portelli, Alessandro 2000 [1991]. What makes oral history different. Perks, Robert & Thomson, Alistar (toim). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, lk 63–74.

Pöysä, Jyrki 2009. Kirjutamisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/poysa.pdf> – 4. veebruar 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).

Rahi-Tamm, Aigi 2009. Kommentaar: küüditamisest, selle uurimisest ja allikatest Läti uurimisprojektide taustal ajaloolase vaatepunktist. *Mäetagused* 43, lk 105–112 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/rahi-tamm.pdf> – 4. veebruar 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.rahi-tamm).

Rahi-Tamm, Aigi 2011. Aleksander Loog – Searching for One's Way: The Opportunities and Choices of Estonian Men during the Political Changes of the 1940s. Kõresaar, Ene

(toim). *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam & New York: Rodopi, lk 235–262.

Rüütel, Ingrid 1985. Eesti uuemad rahvalaulud ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna kogudes. Tedre, Ülo (toim) & Mirov, Ruth (koost). *Rahvasuust kirjapanekuni. uurimusi rahvaluule proosaloomingust ja kogumiskoost*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 50–68.

Salmi-Niklander, Kirsti 2009. Sündmus, kogemus ja jutustamine. *Mäetagused* 43, lk 9–38 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/salmi-niklander.pdf> – 29. oktoober 2013 doi: 10.7592/MT2009.43.salmi-niklander).

Schmidt, Terje 1984. *Ajaloolise traditsiooni kogumine Eestis 1920.–1930. aastail ja rahvamälestuste kogu ajalooallikana*. Diplomitöö nr 944/1984. Tartu Riiklik Ülikool, NSVL ajaloo kateeder. Käsikiri. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, uusima aja osakond.

Suits, Gustav 1940. Kaks kirjandusteooriat [L. Timofejevi ja G. Pospelovi kirjandusteooriakäsitluste arvustus]. *Looming* 10, lk 1116–1118.

Särg, Taive 2000. Vanemate rahvalaulutekstide ja -viiside seosed Karksi kihelkonna kalendrilauludes. Jaago, Tiiu & Valk, Ülo (toim). *Kust tulid kood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 277–327.

Tarvel, Enn 1983. *Lahemaa ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Thomson, Alistair 2007. Eine Reise durch das Gedächtniss unserer Bewegung: Vier paradigmatische Revolutionen in der Oral History. *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen, Sonderheft: Kritische Erfahrungsgeschichte und grenzüberschreitende Zusammenarbeit: The Networks of Oral History*, lk 21–29.

Titon, Jeff T. 1980. The Life Story. *The Journal of American Folklore* 93 (369), lk 276–292.

Summary

Facts of the past – presentations of the past: Question of the source specificity of narrated history

Tiiu Jaago

Keywords: interview, narrated history, oral history, Tartu

In the article, three versions of presentation of the past: the oral presentation, its transcription from the tape, and the narrator's comments and additions to the version transcribed from the tape, are compared from the standpoint of narrated history research. The question is to what extent the information that is interesting for narrated history research varies in the different versions of presentation of these memories. The

analysis reveals that the transcribing of an oral presentation does not in itself change the interpretation of the past. The difference in information results from the aims of the interviewer and the interviewee. The narrator offers an emotional adventure story, in which he as the first-person character comes out as a winner. The interviewer-historian, however, places the narrator's everyday life more precisely in the temporal and spatial framework. This analysis draws the researcher's attention to the importance of interpersonal relationships when remembering historical events. From the point of narrated history research, more attention could be paid to how (new) conditions make people behave and how this in turn affects the internal life of the community. This way, interest in the specific historical event fades, but there is room for discussion on people's behavioural patterns in certain periods of time.